

DIALEKTICKÉ PROTIREČENIE A POJEM KRAJNOSTI

VÁCLAV ČERNÍK, Katedra logiky a metodológie viel FF UK, Bratislava

ČERNÍK, V.: Dialectical Contradiction and the Concept of the Extreme. *Filozofia* 40, 1985, No. 2, p. 161.

In the paper the basic ways of overcoming Hegel's conception of dialectical contradiction in the works of the classics of Marxism-Leninism are characterized: the deepening of the concept of the substantial identity, the differentiation of the absolute and relative extremes, of formal and real contradiction, the explanation of the origin of the antinomies and ways of their solution, the differentiation of the antagonist and non-antagonist contradictions.

V Shakespearovej veselohre *Sen noci svätajánskej* je scénka, v ktorej aténski remeselníci predvádzajú svojmu panstvu v sieni Théseovho paláca "pretruchlivú frašku" o Pyramovi a Thisbe. V úlohe leva, vinníka tragédie milencov, vystupuje stolár Švihlík. Aby sa dvorné dámy nenalakali "levovského revu" a hercov nestihol trest, prehovorí Švihlíkov lev ľudským hlasom: "Ja som lev, ale ja nie som lev, ja som Švihlík". Marx používa tento slávny výrok ako karikujúcu ilustráciu Hegelovej koncepcie dialektického protirečenia. Ukazuje, že u Hegela je každá krajnosť raz levom protikladu, raz Švihlíkom sprostredkovania. (11, s. 315) Marxovo ironizovanie hegelovského chápania protirečenia sa, pravda, ešte väčšmi vzťahuje na jeho predhegelovské chápanie ako aj na jeho chápanie v pohegelovskej buržoáznej filozofii. V danej súvislosti človeku nedá nespomenúť iný slávny výrok zo Shakespearovej hry: "Prečo by nemohol aspoň raz prehovoriť lev, keď napospol to robí toľko oslov." Marx a Lenin prekonali Hegelovo chápanie protirečenia najmä v týchto základných smeroch: 1. prehĺbením pojmu podstatnej totožnosti; 2. striktným rozlíšením absolútnych a relatívnych krajností, a teda aj formálneho a reálneho protirečenia; 3. objasnením pôvodu antinómií a nájdením spôsobu ich racionálneho riešenia; 4. rozlíšením antagonistického a neantagonistického protirečenia. Vo svojom koreferáte sa sústredím na druhý aspekt problému, ostatné len naznačím.

1. *K otázke podstatnej totožnosti.* Dialektické protirečenie je zjednotením dvoch momentov: totožnosti (istého reflexívneho, symmetrickeho a tranzitívneho vzťahu) a rozdielu. Celý problém explikácie pojmu dialektického protirečenia je vlastne v tom, ako dostať rozdiel do totožnosti, ako vymedziť pojem podstatnej totožnosti. To, že tá istá vec môže nadobúdať rozličné a protikladné javové formy, je všeobecne uznávaným empirickým faktom. Človek napríklad môže byť biely i čierny, malý a veľký, dobrý a zlý, spravodlivý a nespravodlivý, čestný a nečestný, statočný a zbabelý atď. Vzniká otázka, ako je možné, že sa tá istá podstata prejavuje v takých kontrastných formách? Ako je napríklad možné, že tovar vystupuje v protikladných formách úžitkovej a

výmennej hodnoty? Ako je možné, že sa mikroobjekt chová raz ako častica a raz ako vlna? Na túto zdanlivo jednoduchú otázku, otázku podstatnej totožnosti rozmanitého, nenájdeme v predmarxovskej filozofii uspokojivú odpoveď.

Aristoteles síce označoval za najvlastnejší znak podstaty to, že "hoci počtom je jedna a tá istá, je niečím schopným prijímať protivu"; sama podstata však podľa neho nemá nijakú protivu. [1, s. 38—39] Ak by mala protivu, nemohli by existovať večné a nehybné podstaty, čo by odporovalo kľúčovým predpokladom Aristotelovej filozofie. Alebo Kant. Proti wolfovskej metafyzike správne zdôrazňoval, že javová skutočnosť (realitas phaenomenon) môže byť "vo vzájomnom rozpore" (Widerstreit), lebo v jednom predmete sa môžu stotožniť proti sebe pôsobiace sily. Možno si napríklad predstaviť bod, ktorý ťahajú alebo tlačia dve sily protikladným smerom po priamke. Taký "rozpor" sa dá dokonca vyjadriť v podobe "apriórneho pravidla" (zákon akcie a reakcie). Samu podstatnú totožnosť však Kant chápal len ako rovnováhu protismerných síl, ktoré sa v nejakom predmete "častočne alebo úplne anulujú", resp. ako nulový bod, v ktorom sa protipôsobiace faktory navzájom rušia. Schému kantovského protirečenia možno symbolicky vyjadriť rovnicou $A - B = 0$, kde A a B sú protismerné mechanické sily. Lenže tam, kde sa protipôsobiace faktory vzájomne vyrovnávajú, prestávajú pôsobiť a nevysvetľujú už vôbec nič. Zotrvačný pohyb napríklad nevysvetlíme vzájomným vyrovnávaním akcie a reakcie; hodnotu tovaru nevysvetlíme vzájomným vyrovnávaním ponuky a dopytu. Vec osebe, podstata vecí, ktorá by mala byť základom vysvetlenia, je podľa Kanta nepoznateľná. Jej myšlienkový korelát, myslená vec osebe (realitas noumenon) je podľa neho sférou čistého umu, v ktorom je najvyšším princípom zásada neprotirečenia a v ktorom sa nepripúšťa nijaký "mysliteľný rozpor". [6, s. 220, 224, 228] Rozum, usilujúci sa nájsť reálny základ vonkajšej protikladnosti javov v samej podstate vecí, upadá podľa Kanta do neriešiteľných antinómií.

Hegel je v tomto ohľade nepomerne hlbší než Kant. Podstatnú totožnosť už nechápe ako smerovanie protikladných momentov k nule, ale ako ich smerovanie k základu. (Sie richten sich zugrunde.) [5, s. 51—53] Ani Hegel však ešte nechápe podstatnú totožnosť adekvátne. Podstatná totožnosť uňho vystupuje len ako niečo "tretie" voči pozitívnemu a negatívnemu javu. Hegel síce vyslovil správnu myšlienku, že do podstatnej totožnosti treba zahrnúť jej vzťah k vonkajšiemu rozdielu a protikladu, ale podstatu samu chápal len ako niečo, čo od tohto rozdielu a protikladu abstrahuje, čo ho v sebe "anuluje" a ruší. [11, s. 324] Protirečenie občianskej spoločnosti sa napríklad u Hegela anuluje v ideí štátu, namiesto toho, aby sa protirečenia štátu vysvetlili z protirečení občianskej spoločnosti a protirečenia občianskej spoločnosti z rozpornosti jej výrobného spôsobu. Aj Hegelova podstata je teda ešte abstraktnou, vnútorne nerozlíšenou, a teda aj nehybnou totožnosťou. "He-

gelova chyba je v tom, že chápe *protirečenie javu ako jednotu v podstate, v ideí, zatiaľ čo podstata onoho protirečenia je niečo hlbšie, totiž podstatné protirečenie*". (11, s. 319) S vnútorným protirečením sa u Hegela stretávame až na úrovni kategórie pojmu, lenže tam už získava logicky nekorektnú podobu. Namiesto štúdia protirečenia v podstate predmetov Hegel fakticky podsúva zmystifikovaný pohyb špekulatívneho pojmu, ktorý sa rozhoduje na áno a nie: "Áno sa stáva nie, nie sa stáva áno, áno sa stáva zároveň áno i nie, nie sa stáva zároveň nie i áno"; tento lev absolútnych protikladov sa však postupne stáva Švihlíkom sprostredkovania; protiklady sa dostávajú do rovnováhy, "neutralizujú sa, rušia sa", až napokon ich splynutím vzniká nový pojem, ktorý sa znova začína členiť na áno a nie; Švihlík sprostredkovania sa znova stáva levom protikladu. (12, s. 280) Namiesto skutočnej, konkrétnej, podstatnej totožnosti, ktorá do seba zahrnuje rozdiel a protiklad, dostávame u Hegela iba akúsi falošnú, logike a dialektike odporujúcu "dualistickú totožnosť". (11, s. 276)

Ozajstné riešenie problému podstatnej totožnosti nájdeme až v Marxovom *Kapitáli*: ak je pravda, že tovar vystupuje v dvoch kontrastných formách: úžitkovej a výmennej hodnoty, tak potom aj práca, stelesnená v tovare, musí mať dvojaký charakter. Marxov objav dvojakého charakteru ľudskej práce produkujúcej tovar patrí k trom najvýznamnejším objavom jeho *Kapitálu*. Umožnil vyriešiť celý komplex problémov (vznik peňazí, vznik kapitálu, povahu mzdy atď.), s ktorými si klasická buržoázna ekonómia nevedela rady. Podstatná totožnosť, totožnosť rozmanitého, nemá podľa Marxa charakter abstraktnej, vnútorne nediferencovanej totožnosti, ale má povahu konkrétnej, vnútorne rozlíšenej totožnosti. To, čo zjednocuje rozdielne a protikladné javy do určitého celku, nie je nejaké abstraktum, opakujúce sa u každého z nich, ale vnútorne rozlíšená podstata daného celku. Podstatná totožnosť obsahuje vnútorný rozdiel a protiklad, ktorý sa prejavuje vo vonkajších rozdieloch a protikladoch vecí. Každé dialektické protirečenie má nielen svoju vonkajšiu, empiricky pozorovateľnú zložku, ale aj svoju vnútornú zložku, ktorú možno odhaliť len hlbokou teoretickou analýzou. Vnútorné protirečenie je rozdiel a protiklad existujúci vnútri tej istej podstaty; vonkajšie protirečenie je rozdiel a protiklad existujúci medzi formami jej prejavu; rozdeľuje sa vždy medzi rôzne veci, javy, procesy, ktoré sa dostávajú do vzájomného pomeru. Dialektické protirečenie je teda rozlíšená podstata, ktorá sa rozdeľuje medzi rozdielne a protikladné javy. Materialistická dialektika nespočíva v logicky nekorektnom rozdeľovaní pojmov na áno a nie, ale v "štúdiu protirečenia v samej podstate predmetov". (7, s. 265)

2. *K otázke krajností*. Dialektické protirečenie zvykneme vymedzovať ako jednotu a boj protikladov. Riešenie problému podstatnej totožnosti umožňuje explikovať pojem "jednoty" protikladov. Na explikáciu pojmu "boj protikladov" je nevyhnutné rozlíšiť absolútne a rela-

tívne krajnosti. Pravé, skutočné, absolútne krajnosti vznikajú ako rozdiely medzi rôznymi podstatami, vzájomne sa nepodmieňujú, nepredpokladajú, ani nesprostredkujú. Hoci sa obidve také krajnosti javia ako skutočné, skutočnou, pravdivou je iba jedna z nich. Ich postavenie nie je rovnaké, jedna z nich prevláda nad druhou, jedna z nich sa ukáže byť skutočnou, druhá iluzórnou. Ich jednota je preto iba formálna. Krajnosti daného typu môžu utvárať len formálne protirečenie. Správnym riešením formálnej jednoty absolútnych krajností je, že sa jedna z nich prijme, potvrdí, presadí a druhá odmietne, poprie, prekoná. Logickým modelom takýchto krajností je výraz A a non A , napríklad pól a nepól, ľudský a neľudský rod, lev a nie-lev a pod. Logickým vyjadrením riešenia takýchto krajností je neprípustnosť formálneho protirečenia, zovšeobecnená v zákone neprotirečenia $p \square (p \triangle \square p)$. V prípade takýchto pravých, skutočných krajností nemá zmysel hovoriť o sprostredkovaní. "Skutočné krajnosti nemožno vzájomne sprostredkovať práve preto, že sú to skutočné krajnosti". (11, s. 316) Medzi skutočnými krajnosťami niet nijakej strednej cesty. Existovať ako moment "stredy" medzi týmito krajnosťami by znamenalo byť vo svojej podstate Buridanovým oslom. (11, s. 320) Správne riešenie takýchto krajností môže byť iba vo vylučujúcej alternatíve "buď-alebo", napríklad buď buržoázna alebo proletárska ideológia, buď veda, alebo náboženstvo, buď pravda, alebo nepravda, buď vpred ku komunizmu, alebo späť ku kapitalizmu. V takýchto prípadoch nijakej "strednej cesty niet". (8, s. 327) Hegelova chyba bola v tom, že túto absurdnosť sprostredkovania neprostredkovateľných krajností (rozdvajovanie pojmov na áno a nie a hľadanie tretieho medzi nimi) vydával za akési "špekulatívne mystérium logiky, za rozumný vzťah, za rozumný záver". (11, s. 316) Túto absurdnosť, žiaľ, po Hegelovi opakujú aj niektorí filozofi, hlásiaci sa k marxizmu.

Dialektické protirečenie nie je formálnym zjednotením absolútnych krajností. Protiklady, ktoré sú momentmi dialektického protirečenia, napríklad severný a južný pól, mužský a ženský rod, vlna a častica, úžitková hodnota a hodnota nevyhnutnosť a náhoda, nemajú charakter skutočných, absolútnych krajností. Sú to protikladné určenia jednej a tej istej, vnútorne rozlíšenej podstaty, rozdiely "jednej podstaty na najvyššom stupni svojho vývinu". (11, s. 316) Majú charakter relatívnych krajností, ktoré vznikajú diferenciaciou tej istej podstaty, vzájomne sa podmieňujú, predpokladajú, doplňujú a sprostredkujú. Nevylučujú sa absolútne, ale iba relatívne, v rámci daného celku. Nemožno ich preto logicky adekvátne vyjadriť v tvare A a non A . Neutvárajú spolu formálnu jednotu, formálne protirečenie, ale skutočnú jednotu, reálne protirečenie. Nemožno ich vyriešiť tým, že vyhlásime jednu za skutočnú a druhú za neskutočnú, jednu za pravdivú a druhú za nepravdivú, lebo sama ich skutočnosť, a teda aj ich pravda je v ich jednote, v ich vzájomnom prechode a v ich vzájomnom pôsobení. Protikladné krajnosti tohto druhu sa nedajú ani teoreticky ani prakticky vyriešiť inak, ako rozvinutím alebo

zmenou tej podstaty, ktorej rozlíšením vznikli. Ich správne logické riešenie preto nemožno vyjadriť formou vylučujúcej alternatívy. V danom prípade platí jedno aj druhé, ich jednota a vzájomné pôsobenie.

Relatívne krajnosti utvárajúce protikladné momenty dialektického protirečenia sa vyznačujú tromi základnými vlastnosťami:

a) Medzi nimi je moment *bezprostrednej totožnosti*: obidve krajnosti vznikajú rozlíšením tej istej podstaty a každá z nich v sebe obsahuje moment druhej. Výroba v sebe napríklad zahrnuje moment spotreby (výrobnú spotrebu) a spotreba — moment výroby (produkciu a reprodukciu pracovnej sily).

b) Medzi nimi je moment *vzájomného sprostredkovania*: každá z protikladných krajností je prostriedok druhej, a sama sa realizuje prostredníctvom nej; v tomto pohybe vzájomného sprostredkovania vystupujú ako vzájomne sa podmieňujúce krajnosti. Výroba napríklad vytvára predmet spotreby, formuje spotrebiteľa, spôsob spotreby a samu potrebu spotrebiteľa; spotreba dotvára výrobok, vytvára potrebu novej výroby a tým utvára aj zmysel výroby; výroba je prostriedkom spotreby a spotreba účelom výroby.

c) Medzi nimi je moment *vzájomnej reprodukcie*: každá z protikladných krajností nielen sprostredkuje druhú, ale každá z nich utvára tú druhú tým, že sa sama produkuje; akonáhle vzniká daná jednota protikladného, reprodukuje svojou vnútornou aktivitou základné podmienky svojej existencie. Výroba sa napríklad reprodukuje tým, že produkuje spotrebu a spotreba sa reprodukuje tým, že produkuje výrobu. Ich vzájomná reprodukcia sa javí z hľadiska spotreby ako reprodukčný cyklus: spotreba—výroba—spotreba, a z hľadiska výroby ako reprodukčný cyklus: výroba—spotreba—výroba. Ide o dve protikladné fázy jedného a toho istého reprodukčného cyklu. V prípade jednotnej reprodukcie pôjde o samopohyb predmetu, v prípade rozšírenej reprodukcie — o samovývin predmetu. Zákon jednoty a boja protikladov je forma tohto samopohybu a samovývinu. (10, s. 45—49)

Materialistická dialektika teda striktne rozlišuje medzi absolútnymi, vzájomne sa nesprostredkujúcimi krajnosťami, utvárajúcimi iba formálne protirečenie a relatívnymi, vzájomne sa sprostredkujúcimi krajnosťami, utvárajúcimi reálne protirečenie. Podstatný rozdiel medzi formálnym a reálnym protirečením, medzi skutočnými krajnosťami vzájomne nezávislých podstát a relatívnymi krajnosťami, ktoré vznikajú rozdvojením tej istej podstaty, zdôrazňovali klasici marxizmu-leninizmu vo všetkých svojich prácach, v ktorých stavali svoje chápanie dialektického protirečenia proti jeho nemarxistickému (hegelovskému, proudhonovskému, lassalovskému, bogdanovskému, pjatakovskému, trockistickému, bucharinovskému) chápaniu. Ukazovali, že stotožňovanie absolútnych a relatívnych krajností, formálneho a reálneho protirečenia vedie k závažným omylom v teórii a praxi (napríklad k chybnému chápaniu vzťahu ekonomiky a politiky). Ich bezprostredné stotožňovanie

vedie podľa Marxa k "trojakým chybám": *Prvá chyba* spočíva v tom, že sa protikladné stránky reálneho protirečenia vyhlasujú za skutočné krajnosti, odtrhujú sa v abstrakcii jedna od druhej, jedna sa vyhlasuje za pravdivú a druhá za nepravdivú, hoci ojazstvá pravda je v ich celostnosti. *Druhá chyba* spočíva v tom, že sa vyostrovanie protikladných momentov reálneho protirečenia pokladá za niečo zlé, odporujúce logike a rozumu, zatiaľ čo práve v ich rozdzielení a vyostrení spočíva nielen spôsob ich poznania, ale aj spôsob ich praktického riešenia. *Tretia chyba* spočíva v tom, že sa skutočné, absolútne krajnosti, utvárajúce iba formálne protirečenie, číre zdanie jednoty, pokúšajú sprostredkovať, že sa medzi nimi hľadá niečo "tretie", hoci ich skutočné riešenie predpokladá prijať jednu z nich a odmietnuť druhú. [11, s. 318]

Prvé dve z uvedených chýb sú typické pre metafyziku, ktorá redukuje reálne protirečenie na formálne protirečenie a "myslí v samých nesprostredkovateľných protikladoch". [3, s. 41] Tretia chyba je typická pre hegelovskú dialektiku, ktorá namiesto štúdia reálneho protirečenia v podstate predmetov podsväta rozdeľovanie pojmov na vzájomne sa vylučujúce významy, a hľadá ich sprostredkovanie. Hegel nepochopil logiku ako historicky vzniknutý systém vzťahov formálnej a dialektickej logiky: jeho logika má dualistický charakter. [11, s. 316] Je logicky a dialekticky nekorektná. Reálne podstaty predmetov sa nediferencujú na absolútne, ale iba na relatívne krajnosti; existujú vnútorne rozlíšené podstaty, ale neexistujú nijaké hegelovské duálne podstaty. [11, s. 317] Marxistická dialektika, na rozdiel od metafyziky a hegelovskej dialektiky, požaduje striktné rozlišovať medzi formálnym a reálnym protirečením; požaduje uznať "na pravom mieste" okrem "buď-alebo" tiež "tak jedno — ako aj druhé". [4, s. 184] Požaduje, inak povedané, uznať v zodpovedajúcich prípadoch tak platnosť zákona neprotirečenia, ako aj zákona jednoty a boja protikladov. V marxistickej filozofii sa prekonáva dualizmus hegelovskej logiky; logika sa v nej chápe ako historicky vzniknutý systém zákonov formálnej a dialektickej logiky.

3. *K otázke antinómií.* Vzniká takýto problém: prečo dochádza tak často k bezprostrednému stotožňovaniu dialektického protirečenia s formálnym protirečením? Prečo sa napríklad dialektické protirečenie až do Hegela odsudzovalo ako niečí negatívne? Ukazuje sa, že aj tento fakt má svoj objektívny podklad, a to v špecifickom charaktere hraničných situácií, v ktorých sa jeden systém mení na iný, vyvinutejší systém. Dialektické protirečenie je vzťahom relatívnych krajností, ktoré vznikajú rozlíšením jednej a tej istej podstaty. Pri prechode od jedného systému k druhému, vyvinutejšiemu systému však prechádzame od jednej podstaty k inej podstate. Od jednej rozlíšenej podstaty sa tu prechádza k dvom rôznym podstatám, od relatívnych krajností k skutočným krajnostiam. A práve v takýchto hraničných situáciách (v uzlových bodoch miery), v ktorých sa jeden systém mení na iný systém, môže dôjsť k tomu, že dialektické protirečenie nadobudne podobu for-

málneho protirečenia, a začne vystupovať ako antinómia. Antinómia je zdanlivá zhoda reálneho a formálneho protirečenia; má javovú formu logického sporu p a non p , ale vo svojej podstate je niečím iným: spojka „a“ tu nie je zvyčajnou konjunkciou, ale istou „stratagémou činnosti“ (Marx); negácia v nej nemá charakter formálnej, ale dialektickej negácie; obidve protikladné tvrdenia môžu byť pravdivé, ale neúplné; riešenie antinómie preto nemôže byť v tom, že uznáme jednu z protikladných téz za pravdivú a druhú za nepravdivú. Antinómia je logickým výrazom istej objektívnej nemožnosti; je signálom toho, že sa určité dialektické protirečenie nemôže vyriešiť vnútri daného systému. Vyriešiť antinómiu znamená nájsť transformačné podmienky, v ktorých sa daný systém, daná jednota rozmanitého, mení na nový systém, na novú jednotu rozmanitého. Keď sa také podmienky nájdú, protirečenie získa priestor pre ďalší pohyb a antinómia zanikne.

Na osobitnú povahu antinómií svojim spôsobom upozorňovali mnohí filozofi už pred Marxom. Aristoteles napríklad rozlišoval medzi záporom a protivou: zápor je popretie rodu, nepripúšťa stredné, jeden z jeho členov je pravdivý a druhý nepravdivý, kým protiva je najkrajnejší rozdiel vnútri rodu, pripúšťa stredné, jej členy nemôžu existovať bez spojenia, a preto o sebe nie sú ani pravdivé ani nepravdivé. (1, s. 53—57; 2, s. 402, 406—408) Kant vyslovil myšlienku, že rozum môže upadnúť do antinómií aj pri logicky správnom usudzovaní. Rozlišoval medzi „analytickou“ a „dialektickou“ opozíciou; v prípade prvej z nich je jeden z protikladných výrokov pravdivý a druhý nepravdivý, kým v prípade druhej môžu byť obidva nepravdivé. Kant správne postihol, že „dialektická opozícia“ (antinómia) je iba zdanlivou „analytickou opozíciou“ a že riešenie antinómií spočíva v kritickom odhalení tohto zdania. Jeho chyba však bola v tom, že stotožnil reálne protirečenie s „dialektickou opozíciou“, že pokladal reálne protirečenie za púhy „dialektický klam“, za číre nič, za niečo nepoznateľné. U Kanta nájdeme preto namiesto skutočného riešenia antinómií iba ich zvečňovanie. (Pozri 6, s. 276, 325, 326) U Hegela už dialektické protirečenie nie je čírym dialektickým klamom; má charakter rozumného vzťahu. Hegel ako prvý vytyčil, že medzi formálnym a reálnym protirečením je zásadný rozdiel. Hegelovi bolo jasné aj to, že antinómia spočíva v zdanlivej zhode formálneho a reálneho protirečenia. Jeho zásadná chyba však bola v tom, že túto zdanlivú zhodu reálneho a formálneho protirečenia vydával za akési tajomstvo dialektickej logiky. Zdanlivá totožnosť formálneho a reálneho protirečenia, ktorá vystupuje v antinómii, sa u Hegela stáva vedomým sebaklamom a vedomou nepravdou. Marx označuje taký prístup k veci nielen za niečo nesprávne, ale aj za niečo smiešne. (11, s. 321) Preto ironizuje Hegelovo chápanie protirečenia spomínaným výrokom: „Ja som lev, ja nie som lev, ja som lev, ja som Švihlík“.

Skutočnú cestu racionálneho riešenia antinómií ako prvý ukázal Marx v *Kapitáli* pri riešení otázky pôvodu nadhodnoty. Ak danú otázku

budeme riešiť iba na podklade jednoduchej tovarovej výroby, narazíme nevyhnutne na antinómiu: „Kapitál nemôže... vzniknúť z obehu a takisto nemôže ani z obehu nevzniknúť. Musí vznikať v ňom a zároveň nie v ňom.“ [9, s. 175] Marx ukázal, že táto antinómia, s ktorou si buržoázna politická ekonómia nevedela rady, sa prakticky a teoreticky rieši spolu so zavedením zvláštneho tovaru pracovnej sily, resp. v podmienkach, v ktorých sa protirečenie tovaru mení na protirečenie práce a kapitálu. S vyriešením antinómie reálne protirečenie nezaniká, stráca iba podobu logického sporu. Podrobná analýza Marxovho spôsobu riešenia problémov — antinómií je známa zo sovietskej a našej literatúry. Netreba ju teda špeciálne rozvádzať. Stačí podčiarknuť myšlienku, že skutočné riešenie paradoxov a antinómií života nedosiahneme tým, že ich vyhlásime za číre zdanie, ani tým, že ich vyhlásime za neriešiteľné, ale jedine tak, že teoreticky a prakticky prekonáme systém, v ktorom vystupujú ako niečo nevyhnutné, že zmeníme podmienky, ktoré ich vyvolali k životu.

4. *K otázke antagonistického a neantagonistického protirečenia.* Dialektické protirečenie je vzťahom relatívnych krajností, ktoré sú „článkami určitej totality“, „rozdielmi vnútri určitej jednoty“, medzi ktorými „prebieha vzájomné pôsobenie“. [10, s. 53] Jednota protikladov je pritom „podmienená, dočasná, prechodná, relatívna“, kým boj vzájomne sa vylučujúcich protikladov je „absolútny, ako je absolútny vývoj, pohyb“. [7, s. 366] Nestačí, pravda, vyhlásiť protikladné momenty dialektického protirečenia za dve stránky jedného celku. Treba navyše preskúmať, aké presné postavenie každý z nich zaujíma v danej jednote protikladného. [12, s. 123] Určenie presného postavenia, ktoré každý z protikladov zaujíma v danej jednote, je nevyhnutné pre určenie typu dialektického protirečenia, napríklad pre rozlíšenie antagonistického a neantagonistického protirečenia.

Antagonistické protirečenie je jednotou „nepriateľských protikladov“ [K. Marx]. Antagonistické protiklady sú relatívne krajnosti a ako také tvoria reálny celok, totalitu. Ich špecifikum je však v tom, že od jedného z nich vychádza akcia na zachovanie danej jednoty protikladov, kým od druhého vychádza akcia na jej likvidáciu; jedna z protikladných krajností má povahu konzervatívnej a druhá povahu deštruktívnej stránky protirečenia. Pohyb a vývin antagonistického protirečenia vedie nevyhnutne, samou svojou podstatou ku konfliktom a vyúsťuje do jeho násilnej likvidácie.

Antagonistické protirečenia sú typické pre spoločnosti založené na vykorisťovaní človeka človekom. V takých spoločnostiach existuje protikladnosť ekonomických záujmov, antagonizmus tried: jedna trieda je ekonomicky zainteresovaná na zachovaní daného triedneho antagonizmu, druhá na jeho likvidácii. Boj antagonistických tried prebieha v sociálnych konfliktoch a vyúsťuje do ekonomickej a politickej revolúcie. Príkladom antagonistického protirečenia je vzťah práce a kapitálu,

proletariátu a kapitalistického vlastníctva. Kapitalistické vlastníctvo ako také je nútené „udržiavať pri živote samo seba, a tým aj svoj protiklad, proletariát“, a proletariát je naopak „ako proletariát nútený zrušiť sám seba, a tým svoj podmieňujúci protiklad, ktorý ho robí proletariátom“, kapitalistické vlastníctvo. Od vlastníka kapitálu „vychádza akcia na zachovanie protikladu, od proletára akcia na jeho zničenie“. (12, s. 123—124) Antagonistické protirečenie je treba striktne odlišovať nielen od antagonizmu vzájomne nezávislých síl, ale aj od neantagonistického protirečenia. Antagonizmus vzájomne nezávislých síl nemá charakter dialektického protirečenia; nie je jednotou protikladov, rozlíšením tej istej podstaty: vzniká spravidla vtedy a tam, kde sa pohyb a vývin vnútorného protirečenia brzdí pôsobením nejakej vonkajšej sily. Antagonizmus vzájomne nezávislých síl existuje aj v prírode, zatiaľ čo antagonistické protirečenie je zatiaľ doložené len v oblasti spoločnosti. Prekonáva sa pri prechode od kapitalizmu k socializmu.

Neantagonistické protirečenie je vzťahom rozdielov a protikladov, ktoré sa diferencujú vnútri toho istého celku, ale nemajú charakter „nepriateľských protikladov“. Ich postavenie vnútri daného celku je také, že od každého z nich v zásade vychádza akcia na zachovanie a rozvoj danej jednoty protikladov. Aj v neantagonistickom protirečení môže vývin jednej z protikladných stránok zaostávať za vývinom druhej; vzniká tu potreba vzájomnej koordinácie, potreba pozdvihnúť zaostávajúcu stránku na úroveň progresívnej. Aj v danom prípade teda prebieha „boj nového so starým, pôsobia nielen tvorivé, ale i negatívne tendencie“ (K. Černenko). Pohyb a vývin neantagonistického protirečenia nevyklučuje možnosť vzniku konfliktných situácií. Nevedie však nevyhnutne, svojou podstatou, k antagonistickému konfliktu, ktoré zákonite vyúsťujú do násilnej likvidácie danej jednoty protikladov. Naopak, pri normálnom pohybe a vývine smeruje k upevňovaniu jednoty protikladov, k ich spoločnému prekonávaniu jednotlivých vývinových fáz.

Neantagonistické protirečenie je typické pre spoločnosti založené na spoločenskom vlastníctve výrobných prostriedkov, najmä pre vyspelú socialistickú spoločnosť. Medzi socialistickým, spoločenským vlastníctvom a pracujúcim človekom nie je antagonistické, ale neantagonistické protirečenie. Bohatstvo tu nevystupuje ako niečo cudzie ľuďom práce, ale ich spoločné, nimi samými kontrolované bohatstvo. Namiesto protikladnosti ekonomických záujmov sa v danom prípade formuje jednota základných záujmov pracujúcich. Pravda, jednota základných záujmov nevyklučuje, ale predpokladá diferencovanosť druhotných záujmov spriatelených tried, skupín, kolektívov a indivíduí. Rozlíšená jednota základných a druhotných záujmov je nevyhnutnou podmienkou správneho fungovania neantagonistického protirečenia daného typu. Tam, kde dochádza k jej porušovaniu, kde sa dlho nerešpektujú, alebo dokonca potláčajú druhotné záujmy (subjektivizmus, dogmatizmus, byrokracia), alebo tam, kde sa druhotné záujmy presadzujú na úkor alebo dokonca

proti spoločným záujmom (lajdactvo, lokálpatriotizmus, malomeštiacke prežitky, príživníctvo, korupcia, úplatkárstvo), môže protirečenie, ktoré je svojou sociálnou podstatou neantagonistické, nadobudnúť javovú formu individuálneho, lokálneho, dočasného antagonizmu (konflikty v medziľudských vzťahoch, protispoločenské postoje jednotlivcov a skupín, vystúpenie istej časti pracujúcich na strane kontrarevolúcie, antagonistické prvky v politických vzťahoch štátov, ktoré sú svojou ekonomickou podstatou socialistické). Tento jav nemožno kvalifikovať ako premenu neantagonistického protirečenia na antagonistické (na antagonizmus tried), lebo protirečenie zostáva vo svojej podstate neantagonistickým (a pokiaľ takým zostáva). Prvky antagonizmu daného typu nevyplývajú z podstaty socialistického zriadenia. Sú skôr istou anomáliou v jeho pohybe a vývine, ktorá je vyvolaná zhodou druhotných okolností. Je preto chyba, keď sa riešenie protirečenia za socializmu chápe len ako prekonávanie porúch, disproporcií, anomálií, antagonizmov. Porucha nie je podstatou dialektického protirečenia, ale dôsledok jeho nesprávneho (nedokonalého) riešenia. Poruchy, disproporcie, anomálie, antagonizmy sa prekonávajú, ale protirečenie zostane, a to aj pri ideálnom fungovaní spoločenského organizmu.

LITERATÚRA

1. ARISTOTELES: Kategorie. Praha 1958.
2. ARISTOTELES: Metafyzika. In: Od Aristotela po Plotina. In: Antológia z diel filozofov. Bratislava 1973.
3. ENGELS, F.: Anti-Dühring. Bratislava 1976.
4. ENGELS, F.: Dialektika prírody. Bratislava 1976.
5. HEGEL, G. W. F.: Wissenschaft der Logik. Bd. 2. Leipzig 1951.
6. KANT, I.: Kritika čistého rozumu. Bratislava 1979.
7. LENIN, V. I.: Filozofické zošity. Bratislava 1980.
8. LENIN, V. I.: Spisy. Zv. 19. Bratislava 1957—1972.
9. MARX, K.: Kapitál. Zv. 1. Bratislava 1979.
10. MARX, K.: Rukopisy „Grundrisse“. Zv. 1. Bratislava 1974.
11. MARX, K.—ENGELS, F.: Spisy 1. Praha 1957.
12. MARX, K.—ENGELS, F.: Vybrané spisy 1. Bratislava 1977.

ДИАЛЕКТИЧЕСКОЕ ПРОТИВОРЕЧИЕ И ПОНЯТИЕ КРАЙНОСТИ

Вацлав Черник

В статье характеризуются основные направления преодоления гегелевского понимания противоречия в трудах классиков марксизма-ленинизма: 1. Углубление понятия существенного тождества, постижение конкретного тождества как различной сущности, изучение противоречий в сущности предметов. 2. Различие абсолютных и относительных крайностей. Первые возникают как различия между разными сущностями, они не обуславливают, не опосредствуют и не воспроизводят друг друга; они могут создавать лишь мнимое единство, формальное противоречие (типа А и не-А). Вторые возникают в результате различения той же сущности, они обуславливают, опосредствуют и воспроизводят друг друга; они

создают подлинное, реальное (диалектическое) противоречие. 3. Понимание антиномии как мнимого совпадения формального и реального противоречия, которое имеет свое объективное основание в определенных пограничных ситуациях. Теоретическое и практическое решение антиномии состоит в переходе от старой системы (в которой противоречие не может быть решено) к новой системе. 4. Различение антагонистических и неантагонистических противоречий. Первые представляют собой единство „враждебных противоположностей“, одна из которых направлена на сохранение, а вторая на ликвидацию противоречия. Вторые являются отношением противоположностей, развитие которых идет по направлению единства между ними. Противоречие, являющееся по своему существу неантагонистическим, при определенных обстоятельствах может приобрести видимую форму индивидуального, локального, временного антагонизма.

DIALEKTISCHER WIDERSPRUCH UND DER BEGRIFF DES EXTREMS

Václav Černík

Im Aufsatz werden die Grundrichtungen der Überwindung der Hegelschen Auffassung des Widerspruchs in den Werken der Klassiker des Marxismus-Leninismus charakterisiert: 1. Die Vertiefung des Begriffs wesentlicher Identität, das Begreifen der konkreten Identität als unterschiedenen Wesens, das Studium des Widerspruchs im Wesen von Gegenständen. 2. Die Unterscheidung absoluter und relativer Extreme. Erstere entstehen als Unterschiede zwischen verschiedenen Wesen, sie bedingen, und reproduzieren einander nicht; sie können nur eine scheinbare Einheit bilden, einen formalen Widerspruch (des Typs A und Non-A). Letztere entstehen durch Unterscheidung desselben Wesens, sie bedingen, vermitteln und reproduzieren einander; sie bilden einen wirklichen, realen (dialektischen) Widerspruch. 3. Das Begreifen der Antinomie als scheinbarer Übereinstimmung zwischen formalen und realen Widerspruch, die ihre objektive Grundlage in gewissen Grenzsituationen hat. Die theoretische und praktische Lösung der Antinomien besteht im Übergang vom alten System (in welchem der Widerspruch unlösbar ist) zum neuen System. 4. Die Unterscheidung antagonistischer und nichtantagonistischer Widersprüche. Erstere stellen die Einheit „feindlicher Widersprüche“ dar, von denen einer zur Erhaltung und der andere zur Aufhebung des Widerspruchs hinführt. Letztere stellen eine Relation von Gegensätzen dar, deren Entwicklung zur Festigung ihrer gegenseitigen Einheit führt. Der Widerspruch, der in seinem Wesen nichtantagonistisch ist, kann unter gewissen Umständen die Erscheinungsform des Individuellen, lokalen und zeitweiligen Antagonismus erhalten.